

ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐԻ ՀԱՐՅԵՐ

(Շար. տե՛ս Բազմավէպ, 1934, Յուլ.-Օգոստ. էջ 277)

Գոհացնելու համար մեր ընթերցողները՝ որոնք այնքան սիրով կը հետեւին Պրն. Գեղամի հարցումներու պատասխաններուն՝ կը շարունակենք:

Պրն. Գեղամ կը հարցնէ. « Ինչպէս գրենք կամ արտասանենք. Օթեւան թէ օթեվան ».

— Իրաւունք ունէր Սիրունի գանգաւորութիւնը մեր գրողները և ոչ նեղութիւնը կ'ուզեն յանձն առնել բառերը նայելու:

Առձեռն բառարան երկու ձեւն ալ արդէն նշանակած է որպէս սովորական: Հայկազեան կը դնէ ընդունելի գանգաւորութիւնները, տալով միանգամայն կանոնը. « Իջեան. գրի և իջալան, իջաւան, իջեւան » (Ա. հտ. 867): Յետոյ, խօսելով 2 գրին վրայ, կ'ըսէ. « Ի իրրեւ բաղաձայն՝ ի մեզ լծորդ է ընդ Վ. զի անխտիր գրի. վառաշ-վալաշ. օթեվան-օթեւան. իջեվան-իջեւան-իջաւան-իջալան » (Բ. հտ. 922. տես նաեւ Աճառեան Հայ Արմատ. բոլրն.):

Եւ ստուգիւ առան-ը՝ նոյն է վան-ի հետ. վե եւ լծորդութեան համար է որ նոյն բառերը ըստ նախորդ ձայնաւորի պահանջին՝ կ'ըլլան վ-ով կամ ռ-ով. օր. յու վանակ-յաւանակ. բովանդակ-բաւանդակ:

Սաղաւարտ կը գրուի նաեւ սաղաւարտ (վերտ արմատէն, ինչպէս կը դնէ Հայկազեան բոլրն. և ապա Աճառեան): Երիվար ձեւէն զատ ունինք երիւար (պրս. բէհվար) ինչպէս կը դնէ Հայկազեան և ասոր համեմատ նաեւ Աճառեան: Գաթրըճեան իր թարգմանութեանց մէջ, օր. ֆսենդոփոնի « Կիրարմարգ »-ին մէջ՝ միայն և շարունակ երիւար ձեւն է որ կը կիրարկէ:

Ոգեվարն (-հոգեվարք եւն) ալ՝ վարեմ արմատէն, կը գրուի նաեւ ոգեւար (հոգեւարք):

Եզրակացնելով՝ կը տեսնենք որ օրինակներն ընդհանրապէս բարդ բառեր են՝ վ արմատականով մը, զոր ըստ կամ անփոփոխ կը պահենք՝ արմատական ձեւին համար (օթ + վան = օթեվան) և ըստ կամ ռ-ի կը փոխենք (օթեւան) հետեւելով կամ զօրութեամբ ընդհանուր կանոնին՝ որ ձայնաւորներէն վերջ (ա, ե, ի) 2 կ'ուզէ. և վ՝ ունէն վերջ, հասկնալի պատճառով (ոչ երկբարբառին): Թէեւ հոս անգամ ընդունուած զարտուղութիւններ չեն պակսիր, ինչպէս Նախնեաց քով կիրարկուած անուններու հետեւեալ կրկնակ ձեւերը. Թովմաս = Թումաս. Յովնան = Յունան. Քերովր = Քերուր եւն:

Բ. — « Որբեւարի՞ թէ որբեւարի ».

Սովորաբար ընդունուած ձեւն է որբեւարի, ինչպէս կը դնեն Հայկազեան և Առձեռն բոլրն., Ս. Գարամաճեան եւն. և այդ իրրեւ սղուած ու սահուն ձեւն է. հմտ. քաջարի, արամբի, արութիւն, արական:

Գ. — « Յորեկ թէ ցերեկ ».

Արմատական և ուղիղ ձեւն է ցերեկ. կազմուած ց + երեկ = ցերեկ, օրուան 24 ժամերու այն մասը որ լուսածագէն կ'երթայ մինչեւ (ց) երեկոյ = ցերեկ. (ինչպէս կ'ըսուի ց-այգ = ցայգ՝ խաւարի սկիզբէն մինչեւ (ց)այգ = ցայգ = (գիշեր):

Արեւելահայոց քով ընդհանրապէս այս միակ ցերեկ ձեւն է գործածուածը. իսկ արեւմտահայոց քով սովորական է նաեւ ցորեկը որ առաջինին աղաւաղումն է, ինչպէս կը նշանակէ Հ. Վարդան Վ. Հացունի « ռամիկ և աղճատ ձեւեր »-ու մէջ¹:

Դ. — « Տոսախ թէ տոսախ ».

Ուղիղ տոսախն է. կը բաւէ քննել Բառա-

1. Տե՛ս « Ուղիղագր. և առող. » եւն 318:

րանները: Ո-ի և Օ-ի տեսակէտով ըսենք որ Պրն. Գեղամ խօսիլ բային հետ կը շփոթէ խոստանալ և խոստովանիլ բայերը, որոնք երկուքն ալ ո-ով կը գրուին:

Ե. — « Գոտակ թէ գոակ ».

Երկուքն ալ հաւասարապէս գործածուած են, միայն՝ կ'արժէ նշանակել որ գոակը (զլխանոց) կրնայ շփոթուիլ գոակի (գտնող) հետ. մինչ գոակը զերծ է այդ վտանգէն:

Զ. — « Գուրպա՞յ թէ գուրպայ ».

Լաւագոյն և ուղիղ ձեւն է գուրպայ. հմտ. արար. ճոճարպա. թուրք. չորպա, որոնցմէ փոխ առնուած է մերը: Մեր ժողովուրդը կը գործածէ նաեւ գուրպայ, ինչպէս կը նշանակէ Հայկազեան բոլրն. սակայն այս ձեւը աղաւաղումն է նախորդին կամ փոփոխութիւնը՝ ր-ը գրելու լծորդութեան հետեւանքով առաջ եկած. հմտ. սրաւամ - սրանամ. սուր - սոյլ. յոյր - յոյլ. ճմռեմ - ճմրեմ. խորխորիմ - խորխորիմ եւն:

Է. — « Քամահե՛լ թէ քամահրել ».

Երկուքն ալ ուղիղ են. նախնականը՝ քամահրել, որ սղուած՝ եղած է քամահել. հմտ. խորհ - խոհ = մտախորհ - մտախոհ. ժահր - ժահ. ուրհի - ուհի: Բ-ի անկումը, ինչպէս Բ-ի, նոյնպէս տեղի կ'ուռնայ Ժ-ի, Դ-ի, Գ-ի և այլ գրերու քով, ընդհանրապէս վերջին վանկին մէջ. օր. յաւերժ-յաւէժ. արժան-արժան. տարժան-տաժան. բարժան-բաժան. քարշել-քաշել. արշալուրշ-աշալուշ. վարգեմ-վագեմ. և դարձեալ՝ զրնդիւն - զնդիւն, խրխնջիւն - խխնջիւն եւն:

Վերջավանկի ր-ի անկումը ծանօթ է նաեւ կարգ մը բառերու հոլովման ատեն. օր. ասր, բարձր, թանձր, ծանր, մանր, = ասու (ասուի - ասուեղէն), բարձու - (բարձիկ, բարձուստ), ծանու, մանու (մանուկ) եւն:

Ը. — « Ստանձնե՛լ թէ ըստանձնել ».

Յայտնի է թէ նախնականն է ըստանձնելը, ըստ և աճն բառերու բարդութեամբ. սակայն ր-ի զեղչումը կամ սղումը սովորական դարձած է այս բային մէջ ալ, մանաւանդ թէ ընդհանրացած և կիրարկուած միակ ձեւն է ստանձնել-ը:

Թ. — « Խոչնդո՞տ թէ խոչնդոտ ».

Ուղիղը խոչնդոտն է, ինչպէս խոչնդակն, որոնք կազմուած են խոչ + ընդ + ոտն, խոչ + ընդ + ակն՝ երեք բառերէն:

Այս երկու բառերուն մէջ ալ ր-ի սղումը ոչ միայն սխալ է, քանի որ ձայնաւոր մը կը կանխէ և ր-ը զօդի տեղ կը բռնէ, այլ նաեւ ընթերցման դժուարութիւն կը ստեղծէ անոնց համար՝ որոնք տեղեակ չեն լեզուին հիմնական կազմին, և կրնան խոչնդակ կարդալու վտանգին ենթարկուիլ:

Ժ. — « Թօթվե՛լ թէ Թօթուել ».

Արմատականն է քօթափեմ-ը, ինչպէս կը վկայեն ժողովրդեան բերնին մէջ անոր համազօր քօթափառեմ կամ քօթափառ ձեւերը:

Նոյն ժողովուրդը սղել փորձած է քօթափեմ-ը՝ որ պիտի դառնար Թօթիւլ. լեզուն և ականջը սակայն չէին կրնար հանդուրժել այդ թանձր գրերու՝ քօթափեմի (որ արմատական ձեւերու մէջ գոյութիւն չունի մեր լեզուին մէջ, այլ միայն պատահապէս թուփ, խուփ, ծուփ եւն բառերու հոլովման և բարդութեանց մէջ) փ-ի տեղ անոր լծորդ կակուղ հնչուած փոխանակած է ու(ւ) = Թօթուել, որ համեմատ է ուղղագրական ընդհանուր կանոնին: Իսկ վ-ովը ըստ ինքեան խոտելի է, քանի որ արմատական վ գոյութիւն չունի այդ բառին մէջ:

Ու-ի և փ-ի լծորդութեան համար, ինչպէս նաեւ ր = պ, փ = վ = ւ (ու) հմտ. օր. ամբարիշտ = ամպարիշտ = շտապ = շութափ = կողոփ = կողով = վան = առան):

ԺԱ. — « Հետագայ թէ յետագայ ».

Շատ ու շատ գրուած է ասոր մասին. հատոր մ'ըլլալու չափ. վերջերս նաեւ ողբ. Հ. Ա. Ղազիկեանէն, ընդարձակօրէն¹: Միակ ուղիղ, քերականական և մեր նախնեաց ծանօթ ձեւը Հետագայ է, որ կազ-

1. Մի՛ Գրեթ... ԱՅԼ Գրեթեթ « Մի՛ գրէք յետագայ, այլ գրէք հետագայ » էջ 4-6. և « Հետագայ և ոչ թէ յետագայ » էջ 47-51. և « Յետագայ ոչ ուղիղ է եւ ոչ արամբական » էջ 70-77. —

մուած է զհետ զաշ-էն = հետեւիլ = suivre. օր. Mekhithar et les auteurs suivants (qui le suivirent) Միսիթար և հետագայ հեղինակները, ուր՝ հետագայ = հետեւեալ եկող = որք զհետ եկին = հետեւեցան կը նշանակէ:

Հետը (= հետք = traces. օր suivre les traces եւն) ուրեմն միշտ հետեւեալու, հետեւէն երթալու իմաստ ունի. ուսկից

Հետագայ	= suivant	} Suivre
Հետագայք.	= suite	
Հետամուտ	= poursuivant	} (Sequi = Suivre)
Հետամտել	= suivre	
Հետամտութիւն	= poursuite	
Հետեւաբար	= par conséquent	
Հետեւական	= conséquent	
Հետեւակից	= consécutif	
Հետեւանալ	= suivre	
Հետեւանք	= conséquence	
Հետեւիլ	= suivre	
Հետեւող	= suivant	
Հետեւորդ	= consécutif	
Հետեւում	= suite	
Հետեւցնել	= faire suivre	
Հետզհետէ	= consécutivement	
Հետընթաց	= poursuivant	

Անդին կայ շարքը բուն հետք-ին որ նոյն հետ-ին արմատն է և հոմանիշ, ինչպէս հետախոյզ, հետագօտել, հետաքրքիր, հետի եւն:

Իսկ երբ ոչ թէ հետեւեալ կու գայ կամ հետեւեալ կ'երթայ = կը հետեւի, այլ հետ = հետեւ կ'երթայ, հետ կը կենայ, հետ կը մնայ, այն ատեն կը բարդենք ՅԵՏ մակբայով, և կ'ունենանք շարքը յետադարձ, յետակայ, յետադէմ, յետադիմել, յետակաց, յետամնաց. ասկից զատ՝ յետագիր, յետածին (յետոյ զրուած, ծնած եւն):

ԺԲ. — «Հրամանատար թէ հրամատար». — Առաջին ձեւը սովորական գործածութեամբն է, այժմ՝ ինչպէս մեր ոսկեղէն դարուն. տե՛ս Գ. Թագ. Դ. 6., Սիր. Ես. Երեմ. Դան. եւն:

Իսկ հրամատար-ն՝ ըստ Հայկազեանի՝ նախորդին համապատասխան ձեւն է. «Գրի և կարճելով՝ Հրամատար»: Աճառեան, ընդհակառակն, կը համարի որ հրամատար-ն

ըլլայ հնագոյն ձեւը. «Հնագոյն ձեւն է հրամատար. Ս. Գր. Բուգ. Եղիշ. որ ժողովրդական ստուգաբանութեամբ տեղի է տւած նորակերտ հրամանատար (իբր հրաման տանող) ձեւին. վերջինը արդի գրականի միակ ընդունած ձեւն է և նշանակում է «գործարանակի գլխաւորը»:

Նշանակելի է որ Աճառեան իր կարծիքին ի նպաստ ոչ մէկ փաստ ունի: Որով ի գօրու կը մնայ Հայկազեանի կարծիքը:

ԺԳ. — «Պախուրց թէ պախուրց». — Հայկազեան կը դնէ միայն պախուրց ձեւը Ս. Գրքին մէջ գործածութեամբ օրինակով. Յովբ. Խ. 20, և Պատմ. Աղեքս. Ես. Յայսմ. բայց կը լռէ բոլորովին պախուրց ձեւի մասին: Աճառեան բարն. (1846 և 1865) Պախուրցի դիմաց՝ որպէս աշխարհարար կամ նոր ձեւ՝ ունի նաեւ պախուրցը:

Աճառեան կ'ըսէ. «Արդի գրականի մէջ գործածութեամբ է պախուրց ձեւով, որ ըստ ՆՅԲ և ՋԲ գաւառական է»: Զախճախեան՝ ստոյգ է, կը ճանչնայ պախուրց ձեւը զայն «ամկօրէն» դնելով. սակայն Նոր Հայկազեան բառարանն չունի այդ ձեւը. թերեւս Աճառեան՝ փոխանակ Մըխիթար Արքայի Հայկազեանին յիշելով՝ ուր դրուած է պախուրց իբրեւ ուսմիօրէն՝ սխալմամբ ՆՅԲ կը դնէ:

Ստոյգ է դարձեալ որ հին բառարաններուն մէջ պախուրց ձեւը չի տեսնուիր. այսպէս Յակոբ Վրդ. Յիսուսեան՝ լատին-հայ բառարանին մէջ (Հոլմ, 1714) միայն պախուրց-ը կը ճանչնայ. Փէշտըմալ-ճեան պատուելի՝ Զախճախեանէն տաս տարի վերջ անգամ (1846) դեռ պախուրց չունի, այլ միայն՝ պախուրց: Ընդհակառակն Մոսկուայի հայ-ռուս բառարանը (1838) միայն պախուրց-ը կը ճանչնայ:

Ուրեմն, կը հետեւի որ, պահելով հանդերձ ընտիր ձեւը՝ պախուրցը, կրնանք գործածել աշխարհարարի մէջ նաեւ պախուրց գաղափարներ, որ, ինչպէս կ'ըսէ Աճառեան, արդէն ընդհանրացած է:

(Շարունակելի)

Հ. Ե. Փ.

ԱՐԵՒԵԼՔՆ ԱՐԵՒՄՈՒՏՔԻ ՄԷՁ

ՎԵՆԵՏԻԿ՝ ՏԵՍԻԼՆԵՐՈՒ ՀԱՆԴԻՍԱՎԱՅՐ
Ս. ՂԱԶԱՐ՝ ՀԱՅ ՍՐԲՈՒԹԵԱՆՑ ՏԱՃԱՐ

Սեպտեմբեր ութի անոյշ իրիկունն էր: Ամբոխի եռուզեռ, նորօրինակ խանդավառութիւն, անծանօթ բարբառ, հետաքրքիր դէմքեր ծովափին վրայ, ուր հինաւուրց Առիւծը՝ աչքերն Արեւելք սեւեռած՝ կարծես անցեալ փառքերու հեռաւոր ու մոռցուած տեսիլներ կ'որոնէր զեռ...: Նոր կը վառէին աստղերն երկնքին մէջ: Լիճը թրթռում և ցոլք և նուագ էր միանգամայն ժպիտներուն՝ երկնքի և երկրի. այդ իրիկունն ան աւելի խանդոտ, աւելի ուռուցիկ էր սրտերուն պէս ամբոխներուն՝ որոնք դուրս կը թափէին հարիւրաւոր նաւերու, մակոյկներու և կրտսիներու ծոցէն, ու խառնուած ուրիշ ամբոխներու՝ կը դիմէին Դուքսերու տաճարը՝ արեւելքի ոսկիով, արեւելքի գծերով ու պերճանքով, արեւելքի բարեպաշտութեամբ շողջողուն:

Այդ օրը՝ հոն ամէն ինչ նրբացած կը թուէր ու հոգեզմայլ. լիբանան խունկեւրու ամէնէն ազնիւն էր որ կը ծխար. սրբաւոյս կանթեղներն աւելի պայծառ կը տոչոտէին հանդէպ մեծաչեայ և անեղ կերպարանքին Քրիստոսի՝ որ կ'իշխէ հրաշափառ վեհութեամբ ոսկի գմբէթէն վար՝ բիզանդական արուեստին սրբութեամբ: Ու անդին Տիրամայրը՝ մանուկ Քրիստոսը գրկին, ու անհատնում շարքը սուրբերուն և Աստուածաշունչի զրուագներուն որ կ'երթան օծելով ու նուիրագործելով ոսկեղէն կամարներն անհատնում:

Այդ օրը ոչ երգէտն իր փողերը թրթռա-

ցուց և ոչ ջութակներն իրենց լարերը գալարեցին: Ամբոխ մը և լռութիւն՝ նորակառոյց ոսկեղրուագ սուրբ սեղանի մը դիմաց, ուր իջած էր կարծես իր դարաւոր փառքէն, Արեւելքի օծութիւնն Արեւմուտք բերող ամենասուրբ Տիրամայրը — Nicopeia — ու բիզանդական իր շնորհագեղ աչքերէն, ինչպէս մանուկ Յիսուսի արարչագործ ձեռքերէն՝ խաղաղութիւն մը կը կաթէր, որ կարծես հոգեկանօրէն զգալի էր այդ ժամուն, այդ նուիրական վայրին մէջ: Ինքնամոխիւմի այդ աստուածային պահուն ահա տեսիլքի մը հմայքով Արեւելքի Տիրամօր առջեւ ծառացած, հեռաւոր երկրի մը կարօտն և արցունքն աչքերնուն, հեռաւոր եղբայրներու սիրովը մորմոքուն, Արեւելքի հաւատքն ու բարեպաշտութիւնը կը խնկէին իրենց սրտէն ու շրթունքէն, ու շարականներու կուսական երգը կ'ամբառնար սրբաբոյր, ու կը ծաւալէր... Ահա, ամէնէն առաջ — ինչպէս կը վայելէ անոր որ «Մայր և դայեակ ամենայն իմաստից» է — յունական երգը Տիրամօր փառքին նուիրութեամբ, որքան օծում իմաստի՝ այն բառերուն ու հնչուփներուն որ Գրիգորներու, Բարսեղներու, Աթանասներու, Ոսկեբերաններու հոգիէն ու շրթունքէն բխեցան, ու հիմա երկար դարեր վերջ նոյն հաւատքով ու նոյն սիրով կ'ալկոծին անոնց գաւազներէն հեռաւոր Արեւմուտքի տաճարին մէջ՝ որ այնքան ալ մօտ է Արեւելքին իր արուեստով ու պատ-